

Валерій Степанков

(Кам'янець-Подільський)

Польсько-турецька війна 1620–1621 років: хто і коли її розпочав (кілька міркувань)

Актуальність поставленої проблеми визначається кількома чинниками. *По-перше*, власне її науковою значущістю, оскільки до сьогодення дня остаточно нез'ясованими продовжують залишатися два фундаментальних взаємопов'язаних питання: перше – війна розпочалася у 1620 чи 1621 році? і друге – її ініціатором була Річ Посполита чи Османська імперія? І, зрозуміло, що від змісту відповіді на них суттєво залежатиме трактування самої події. *По-друге*, вона, як не дивно, не ставала предметом ні окремого фахового дослідження, ні обговорень (дискусій) науковців на спеціально присвячених їй конференціях чи круглих столах. Учені торкалися її виключно побічно, у контексті висвітлення досліджуваної ними тематики. Як слушно спостеріг П. Сас, намагаючись визначити датування її початку, «У працях вітчизняних істориків замість конкретної відповіді на запитання про початок Хотинської війни найчастіше можна зустріти хронологічно послідовний виклад подій її передодня та початкового етапу. Йдеться насамперед про висвітлення з тими чи тими часовими прив'язками мобілізаційних заходів сторін, утягнутих у конфлікт, етапів просування військ до майбутнього театру воєнних дій, початку перших боїв, у тому числі під Хотином». Подібна ситуація склалася і в польській історіографії: «...найважливіші дослідження польських авторів, що присвячені темі Хотинської війни, не дають чіткої відповіді на запитання про початок цього воєнного конфлікту. Зазвичай, – як зауважує історик, – у польській історіографії спостерігається підміна конкретної дати початку Хотинської

війни наведенням розлогої хронологічної мережі перебігу політичних, організаційних та воєнних подій, пов'язаних із цим воєнним конфліктом». Тому робить переконливий висновок: «... в історіографії явно бракує переконливого обґрунтування точної дати початку Хотинської війни»¹. Не виключено, що однією з причин такої ситуації могла стати й обмеженість джерельної бази; особливо гостро відчувається нестача введених до наукового обігу турецьких джерел.

У зв'язку з чим вважаємо за доцільне повернутися до її розгляду, окресливши головніші аспекти, що потребують подальшого вивчення з метою домогтися їх глибшого осмислення, спростування існуючих в історіографії міфів і хибних уявлень, а відтак й відтворення адекватнішої інтелектуальної реконструкції панорами події. Істориками неодноразово відзначався факт існування серйозних труднощів у з'ясуванні початкового етапу воєнних дій. Тому не викликає подиву наявність різноманітних поглядів, версій, припущень. На думку меншості, війна розпочалася Цепорською кампанією польського війська (2 (3) вересня – 6 жовтня 1620 р.) у Молдову (М. Алекберлі, В. Ботушанський, Т. Григор'єва, О. І. Гуржій, Д. Колодзейчик, С. Комарницький, В. В. Корнієнко, В. Маєвський, Р. Маєвський, Л. Подгородецький, Н. Рашба, Д. Сагайдак, Д. Скорупа, В. Степанков, К. Шьледзінський та ін.); переважної більшості (майже всі українські) – у 1621 р. (О. Апанович, А. Беджицька, В. Брехуненко, М. Грушевський, О. Добржанський, Я. Качмарчик, В. Лах, Ю. Макар, С. Пивоваров, Ф. Суvara, Є. Теодорчик, Е. Торуй, С. Хойнецький, Т. Чухліб, Д. Яворницький та ін.). Окремі з них, як наприклад, М. Алекберлі чи С. Комарницький в одних і тих же працях подавали обидві дати². А відомий дослідник Т. Чухліб,

¹ *Сас П.* Хотинська війна 1621 р. Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. С. 161, 162.

² Див.: *Апанович О. М.* Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. Київ: Либідь, 1993. С. 24–33; *Її ж.* Запорізькі козаки в Хотинській війні 1621 року // *Її ж.* Розповіді про запорозьких козаків. Київ: Вид-во художньої літератури «Дніпро», 1991. С. 83–116;

Йї ж. Козацтво – збройні сили України. Історичний нарис / Передм. А. М. Трембіцький, упорядн. А. А. Трембіцький, А. М. Трембіцький. Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2010. С. 58–61; *Алекберлі М. А.* Хотинська війна (1621 г.). Черновці: ЧГУ, 1957. С. 61–62, 84; *Ботушанський В.* Хотинська битва 1621 року – визначна сторінка у боротьбі українського і польського народів проти турецько-татарської агресії // Хотинська війна. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 380-річчю Хотинської війни, м. Хотин, 22 жовтня 2001 р. Чернівці: Прут, 2001. С. 21–22; *Його ж.* Хотинська битва – визначна подія у боротьбі українського народу проти турецько-татарської агресії // 390-річчя Хотинської битви 1621 року: матеріали Міжн. наук. конф. (Чернівці–Хотин. 22-23 вересня 2011 р.). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т. 2011. С. 40-41; *Брехуненко В.* «Дивна то і неказанна мужність...». Козаки у Хотинській війні 1621 р.: науково-популярне видання. Київ: Темпора, 2013. С. 62, 82, 91–101; *Григорьєва Т.* Укладання миру після Хотинської війни (1620–1621 рр.): спроба переоцінки досягнутих домовленостей // Україна в Центрально-Східній Європі. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2010. Вип. 9-10. С. 42–43; *Грушевський М. С.* Історія України-Руси. Київ: Наукова думка, 1995. Т. VII: Козацькі часи – до року 1625. С. 438–442, 462–479; *Гуржій О. І., Корнієнко В. В.* Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. Київ: Вид-во Україна, 2004. С. 70–81; *Добржанський О., Пивоваров С.* Хотинська битва 1621 р. // 390-річчя Хотинської битви... С. 9; *Комарницький С., Сагайдак Д.* Козацький полководець. Чернівці–Київ: Золоті литаври, 2005. С. 4, 41–112; *Комарницький С.* Хотинська епопея (3 історії Хотинської війни 1621 року). Чернівці: Вид-во Золоті литаври, 2000. С. 28–81; *Лях В., Хойнецький С.* Хотинська битва 2 вересня – 9 жовтня 1621 р.: роздуми науковців // Хотинська війна... С. 116–131; *Макар Ю.* Історіографія Хотинської війни 1621 року // Хотинська війна... С. 107–115; *Раїмба Н.* Очерк истории польско-турецких отношений в XVI – первой четверти XVII в. // Османская империя в первой четверти XVII века. Сборник документов и материалов. Москва, Изд-во «Наука», 1984. С. 23, 29; *Його ж.* Польсько-турецька війна 1620–1621 рр. і Росія // Укр. іст. журн. 1959. № 6. С. 77–81; *Сас П.* Назв. праця. С. 9, 12–18, 160–164; *Степанков В.* Історичне значення участі українців у польсько-турецькій війні 1620–1621 років // Хотинська війна... С. 8; *Його ж.* Польсько-турецька війна 1620–1621 рр. в

ймовірно, пройшов еволюцію у погляді на початок війни. Так, у монографії «Козаки та яничари. Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500–1700 рр.» (2010) стверджував: «Битва під Хотинном, яка стала *заключним етапом польсько-турецької війни 1621 р.* (виділено нами – В. С.), тривала до кінця вересня і набула затяжного позиційного характеру»³. В інтерв'ю кореспонденту «Polskie Radio S. A.» Н. Олійнику «Хотинська битва 1621 року – спільна перемога Війська Запорозького та Речі Посполитої» від 1 жовтня 2021 р. уже підкреслив той факт, що «Хотинська війна не обмежується

історичній долі України // 390-річчя Хотинської битви... С. 200-203; Чухліб Т. Козаки та яничари. Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500–1700 рр. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2010. С. 90–94; Яворницький Д. І. Гетьман Петро Конашевич Сагайдачний. Дніпропетровськ: «Січ», 1991. С. 46–52; Biedrzycka A., Kaczmarczyk J. Kozacy Zaporoscy w wojnie Nocimskiej 1621 roku // Національно-визвольна війна українського народу середини XVII століття: політика, ідеологія, військово мистецтво (збірник статей). Київ: Генеза, 1998. С. 62–75; Kolodziejczyk D. Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki, 1672–1699. Warszawa, 1994. S. 49; Majewski W. Secora rok 1620. Warszawa, 1970. S. 15–84; Tegoż. Chocim 1621 rok // Wojny polsko-tureckie w XVII w. Materiały z konferencji naukowej. Kamieniec Podolski 11–15 września 2000 r. Przemyśl, 2000. S. 9–12; Podhorodecki L. Kampania Chocimska 1621 roku // Studia i materiały do historii Wojskowości. Warszawa, 1964. T. X. Cz. 2. S. 88–94; Tegoż. Stanisław Koniecpolski ok. 1592–1646. Warszawa: Wyd-wo MON. 1978. S. 61–90; Podhorodecki L., Raszba N. Wojna Chocimska 1621 roku. Kraków: Wyd-wo Literackie, 1979. S. 5–75; Skorupa D. Stosunki polsko-tatarski 1595–1623. Warszawa: Wyd-wo Neriton Instytut Historii PAN. 2004. S. 230–235; Suwara F. Przyczyny i skutki klęski Cecorskiej 1620 r. Oświęcim: Napoleon V, 2016. S. 65–91; Śledziński K. Secora, 1620. Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona, 2007. S. 113–118, 186–189; Torój E. «Sekret» Wojny chocimskiej Wacława Potockiego. Lublin: Wyd-wo UMCS, 2014. S. 11–32; Tretiak J. Historia wojny chocimskiej (1621). Wyd. nowe, przejrzone przez autora. Kraków: Krakowska spółka wydawnicza, 1921. S. 1, 34–39, 93–95, 101–114.

³ Чухліб Т. Козаки та яничари... С. 93.

вереснем місяцем і тими трьома тижнями. А сьогодні українські, і не тільки українські, але й польські історики доказують, що *ця війна почалася ще 1620 року від Цецорської битви* (виділено нами – В. С.)»⁴.

Вивчення праць названих та інших авторів промовляє, що в історіографії продовжує панувати переконання, що «Хотинська війна» – це прояв агресивної політики Порти, спрямованої на завоювання Речі Посполитої та її поневолення й відповідно – оборонної справедливої війни з боку останньої. Наведемо кілька прикладів суджень такого змісту. Наприклад, М. Грушевський стверджував, що «вже під весну 1620 р. в турецьких кругах була рішена й проголошена війна з Польщею», метою якої було «повне завойованне Польщі». Її «рекогносціровкою» вважав похід Іскендер-паші в Молдову супроти польських військ, які розташувалися неподалік Цецори⁵. На переконання О. Апанович, Осман II прагнув «поставити на коліна Польщу, ліквідувати козацтво і завоювати Україну», «уярмити їх» та продовжити похід «на Північ – через Німеччину до Балтики, а потім до інших країн Західної Європи»⁶. Подібне міркування висловлював також В. Ботушанський: «Після перемоги під Цецорою турецький султан, молодий войовничий Осман II вирішив наступного 1621 р. завдати Польщі вирішального удару, звести її до другорядної держави, захопити українські землі, а заодно знищити українське козацтво»⁷. О. Добржанський та С. Пивоваров схильні вважати, що «безпосередньою причиною Хотинської

⁴ Чухліб Т. В. Хотинська битва 1621 року – спільна перемога Війська Запорозького та Речі Посполитої: URL: [https://www. Polskieradio.pl/398/7866/Artykul/2818516,Хотинська-битва-1621-року---спільна-перемога-Війська-Запорозького-та-Речі-Посполитої](https://www.Polskieradio.pl/398/7866/Artykul/2818516,Хотинська-битва-1621-року---спільна-перемога-Війська-Запорозького-та-Речі-Посполитої) (дата звернення: 24.10.2021).

⁵ Грушевський М. Назв. праця. С. 437–442.

⁶ Апанович О. Запорозькі козаки в Хотинській війні... С. 86, 109, 111–113.

⁷ Ботушанський В. Хотинська битва – визначна подія у боротьбі... С. 40–41.

війни стали агресивні устремління Османської Порти, війська якої в 1620 р. вщент розгромили армію Речі Посполитої на чолі з гетьманом С. Жулкевським під Цецорою. Правитель Османської імперії... ухвалив на 1621 р. план завоювання Польщі, України, а згодом і всієї Центральної Європи»⁸. Щоправда знаний фахівець у дослідженні польсько-турецької війни польський історик Л. Подгородецький, оцінюючи стратегічну мету агресії Порти проти Речі Посполитої, вважав заяви турецьких політиків про наміри дійти до Балтики, об'єднатися з німецькими протестантами і разом з ними вирішити долю «великої європейської війни», розгромивши Габсбургів, «типово східними хвастощами». Реально, можливо, планували опанувати «польські землі до Львова чи навіть і Краків» й Україну⁹.

Водночас, начебто за помахом чарівної палички, майже всі дослідники, навіть ті, котрі визнають факти інтервенцій польських підрозділів до Молдови й інших країн, а також Цецорську кампанію «зачіпною війною» з боку Польщі, уникають вбачати у таких її діях прояви експансіоністської політики уряду, спрямованої на підпорядкування політичному впливу північних володінь Османської імперії – Молдови, Валахії та Семиграддя. Як зазначав К. Шьледзінський, події Цецорської кампанії, «Так як і попередні інтервенції до Молдавії не були спрямовані безпосередньо проти Туреччини. Мали насправді за мету убезпечити кордони на Дністрі від ворожих нападів молдаван і татар»¹⁰.

Чи справді це так? Зробимо спробу збагнути, висловивши кілька суджень з наступних проблем: по-перше, чи проводила у кінці XVI – першому 20-річчю XVII ст. Туреччина агресивну політику щодо Речі Посполитої, намагаючись її завоювати? По-друге, чи Річ Посполита упродовж цього часу уникала загострення відносин з Портою й втручання у внутрішні справи Придунайських князівств, дотримуючись укладених

⁸ *Добржанський О., Пивоваров С.* Назв. праця. С. 9.

⁹ *Podhorodecki L., Raszba N.* Op. cit. S. 58–60.

¹⁰ *Śledziński K.* Op. cit. S. 188.

угод з нею? По-третє, Цецорська кампанія – це напад на володіння імперії, а відтак – початок польсько-турецької війни чи локальна малозначуща воєнна акція, що не мала органічного зв'язку з подіями 1621 р. Зазначу, що висловлені міркування аж ніяк не претендують і не можуть претендувати на доконечну істину.

Перша заувага. Аналіз джерел і наукової літератури не дозволив виявити подій, які б засвідчували проведення агресивної політики Стамбулом супроти Варшави, починаючи з кінця XVI ст. і до 1621 року включно (до уваги не беру конфліктні ситуації, породжені нападами козаків на турецькі поселення й кораблі, а татар – на українські і захоплення ясиря, які безсумнівно істотно ускладнювали турецько-польські відносини). Імперія, маючи двох потужних супротивників – Габсбургів та Іран, з якими вела війни відповідно у 1593–1606 і 1617–1618 рр., явно уникала загострення відносин з Річчю Посполитою і ледь не скрізь пальці дивилася на встановлення в 1595 р. канцлером Я. Замойським контролю над Молдовою й Валахією у де-факто формі польсько-турецького кондомініуму. Султану Мехмеду III польський посол Гольській у 1597 р. дав зрозуміти, «що з цього часу король буде призначати господарів, за якими однак залишив обов'язок виплачувати султану данину, як було до цього часу»¹¹. Щоправда посилення пропольських впливів, що провокували колотнечу за владу у Молдові спонукали Порту протидіяти їм, а відтак у 1607 р. укласти з Польщею нову угоду, відповідно до якої король уже не мав права втручатися у справу призначення спадкоємців молдавського й валаського тронів, хоча султан брав на себе зобов'язання висувати на їх обійняття осіб приязно налаштованих до неї¹².

З початку другого десятиріччя у відносинах між ними окреслилася тенденція до їх погіршення, проте не з вини

¹¹ Skorupa D. Op. cit. S. 63, 150–151; Śledziński K. Op. cit. S. 41–42.

¹² Рауба Н. Очерк истории... С. 21–23; Podhorodecki L., Raszba N. Op. cit. S. 6–7; Skorupa D. Op. cit. S. 151–152; Śledziński K. Op. cit. S. 64–66, 86–87.

Порти. Справа в тому, що «польська магнатерія» вдавалася до експансії у Молдову й Валахію у 1612 та 1615–1616 рр., але, що особливо характерно, не без явної чи прихованої підтримки короля. А 1613 р. останній уклав перемир'є з Австрією, що підштовхувала Сигизмунда III супроти Стамбула¹³. У вересні 1616 р. молдавський господар, котрий прийшов до влади не без підтримки Польщі, уклав біля Браги з нею угоду, що передбачала його присягу на вірність королю, а вона обіцяла повернути Хотин. Турецький диван відреагував негайно на це втручання у внутрішні справи імперії. До кордонів Польщі відправляється 40-тисячна армія Іскендера-паші, проте цього разу вдалося уникнути війни. Укладається у вересні 1617 р. Бушанський договір, який передбачав збереження миру, заборону Речі Посполитій втручатися у внутрішні справи Молдови, Валахії та Семиграддя й повернення туркам Хотина. Через рік (травень 1619 р.) укладається нова угода, що підтверджувала попередні умови, а також зобов'язувала Порту висувати на молдавський трон прихильних до Польщі осіб¹⁴.

Однак, восени цього ж року Сигизмунд III, відгукуючись на прохання свого швагра австрійського монарха Фердинанда надати воєнну допомогу у боротьбі з угорським князем Габором Бетленом і чеськими повстанцями, котрі могли об'єднатися й обложити Відень, взяв безпосередню участь у формуванні 10-тисячного війська (ядром якого були лісовчики). У листопаді воно, пройшовши угорські терени, вторгнулося до Словаччини і завдало поразки угорським підрозділам Є. Ракочі біля Гуменної. Ця перемога поляків «... врятувала для цісаря Відень, а можливо навіть корони угорську і чеську», бо, довідавшись про неї, Габор зняв облогу столиці Австрії у самий критичний момент для Фердинанда. Відомо також, що

¹³ *Skorupa D.* Op. cit. S. 170–172, 189–191; *Suwara F.* Op. cit. S. 37–38; *Śledziński K.* Op. cit. S. 87–94.

¹⁴ *Пауба Н.* Очерк истории... С. 24–26; *Podhorodecki L., Raszba N.* Op. cit. S. 15–17; *Skorupa D.* Op. cit. S. 189–191, 198–202; *Suwara F.* Op. cit. S. 9–20; *Śledziński K.* Op. cit. S. 94–97, 107–108; *Tretiak J.* Op. cit. S. 21–40.

значна частина жовнірів незабаром приєдналася до австрійської армії¹⁵.

Зрозуміло, що ця проавстрійська акція Варшави не могла не викликати гострої реакції Стамбула, тим паче, що Г. Бетлен невдовзі вислав до султана меморіал, в якому обширно оповів про ці події, підкреслюючи, що напад поляків на Семиграддя й родинні зв'язки Сигизмунда III з Габсбургами, як австрійськими, так й іспанськими, є небезпечною загрозою для Порти і закликав її атакувати Польщу¹⁶. Окрім цього великий візир не міг не отримати відомостей про обговорення на зимовому 1619 р. сеймі плану С. Жулкевського щодо формування потужної армії з метою нападу на імперію¹⁷. За таких обставин султан Селім II й великий візир Алі-паша не могли не засвідчити свого невдоволення порушенням Варшавою умов травневого 1619 р. договору й застерегти її від подальшої ескалації ворожих дій. Як на наш погляд, його проявом і стала демонстрація неприязного ставлення до польського посла С. Отвіновського, котрий у березні 1620 р. з'явився у турецькій столиці. Під впливом недобррозичливої атмосфери переговорів з Алі-пашою та провокаційної інформації австрійського посла Я. Молларта про уже існуючу готовність Порти до нападу на Польщу, він надсилав до Варшави фальшиві відомості про його неминучість уже в липні цього ж року. Напередодні залишення Стамбула, посол у листі до короля переконував того: «Потрібно з поганством тим щось робити, аби не отримали вони радості! Випередити їх, хоча б знищити (znieść), не чекаючи їх у домі! До орди, береги дунайські опанувати, бо інакше загинемо»¹⁸. Проте всі ці відомості про готовність султана до агресії виявилися неправдивими.

¹⁵ Suwara F. Op. cit. S. 40–43; Śledziński K. Op. cit. S. 101–105.

¹⁶ Suwara F. Op. cit. S. 44.

¹⁷ Жерела до історії України-Руси. Львів, 1908. Т. VIII. С. 207; Сас П. Назв. праця. С. 7; Suwara F. Op. cit. S. 31.

¹⁸ Podhorodecki L., Raszba N. Op. cit. S. 18–22; Skorupa D. Op. cit. S. 231–233; Suwara F. Op. cit. S. 52–56; Śledziński K. Op. cit. S. 109–111; Tretiak J. Op. cit. S. 30–31.

Безсумнівно, ніхто не може заперечити факту агресивності Османської імперії в кінці XVI – першій половині XVII ст. ні в Азії, ні в Європі й обілювати її не збираємося. Проте у даному випадку вона не виношувала конкретних планів загарбання Речі Посполитої. Аби наголосити на їх існуванні науковці нерідко посилаються на два джерела: лист Османа II до короля від 26 серпня 1620 р. та заяву у Москві восени 1621 р. турецького посла Ф. Кантакузена, зроблену під час розмови з московським патріархом Філаретом. У першому з них султан начебто погрожував: «... Краків, столицю твою без великого милосердя візьму... землю твою потопчу, християнського Бога твого і вірю викореню, а також священників (?) твоїх кіньми розривати буду»¹⁹. У другому посол повідомив, що «Осман переможе і міста польські завоює, хоче полонити всю польську землю»²⁰. За іншими даними, мовляв, мав намір «дійти до Балтики, подати руку протестантам, котрі борються в Німеччині, і разом з ними вирішити долю великої європейської війни, поваливши остаточно силу Габсбургів»²¹.

Навіть якщо султанський лист і королівська відповідь на нього у такому ж тоні²² не тогочасні фальсифікати, все ж він, як і твердження Ф. Кантакузена, всього-навсього тільки прояви емоцій, а не реальні плани розгрому й завоювання Речі Посполитої. Джерел про їх існування до вторгнення 2(3) вересня 1620 р. 10-тисячного польського війська під проводом канцлера і великого коронного гетьмана С. Жулкевського у межі імперії (Молдову) дослідниками не виявлено. Існуючі в історичній літературі плани є реконструкціями істориків на основі інформації джерел кінця 1620 – літа 1621 рр., як правило, нетурецького походження²³. Власне сам перебіг

¹⁹ Цит. за: *Suwara F.* Op. cit. S. 55.

²⁰ Цит. за: *Рашиба Н.* Очерк истории... С. 41–42.

²¹ *Podhorodecki L., Raszba N.* Op. cit. S. 58.

²² *Комарницький С.* Назв. праця. С. 29–30.

²³ Див.: *Сас П.* Назв. праця. С. 57, 67–70; *Podhorodecki L.* Кампанія... S. 94–97; *Podhorodecki L., Raszba N.* Op. cit. S. 58–60; *Suwara F.* S. 98.

Цецорської кампанії слугує промовистим доказом неготовності Порти до війни з Польщею. Як з'ясував Л. Подгородецький у кінці 80-х рр. ХХ ст., «Фактом є, що в 1620 році Турція виявилася невідготовленою до війни з Польщею і воєнні дії спровокувала польська сторона»²⁴.

Чому ж тоді таким міцним залишається міф про її агресивність? Насамперед внаслідок данини традиціям, оскільки більшість польських й українських дослідників ХІХ – початку ХХ ст. трактували цей воєнний конфлікт «...з позицій виключно християнських світоглядних орієнтирів і відповідних морально-етичних канонів. Ґрунтуючись саме на цих об'єктивних цивілізаційно-релігійних та духовно-ментальних розбіжностях християнства й ісламу, – підкреслювали Б. Боднарюк й І. Сандуляк, – вони певною мірою виправдовували превентивну «необхідність» Польського королівства напасти на Османську імперію»²⁵. Доречно зауважити, що польські й українські сучасники й учасники польсько-турецької війни, попри конфесійні відмінності, також розглядали її виключно з погляду «християнських світоглядних орієнтирів», а саме: вбачали у ній благородну справу боротьби з невірними – «ворогами Христа Святого». На думку польського дослідника А. Прохаски, «... рушивши з військом у Молдавію, С. Жулкевській поклав на себе величну місію захисника християнства та усїєї Європи від нападу армії Османа II...»²⁶.

Ймовірно, саме враховуючи значимість цього чинника у мобілізації шляхти і жовнірів для боротьби з можливим вторгненням турецької армії, польський сейм у листопаді 1620 р. розробив 2 документи: «Оборона Речі Посполитої від поган (виділено нами – В. С.)» та «Про порядок війни з поганими (виділено нами – В. С.)»²⁷. У листі до Війська Запо-

²⁴ Цит. за: *Śledziński K.* Op. cit. S. 117.

²⁵ *Боднарюк Б., Сандуляк І.* Наукові студії з історії Хотинської війни 1620–1621 рр. (огляд історіографії) // 390-річчя Хотинської битви... С. 20.

²⁶ Див.: *Сас П.* Назв. праця. С. 15.

²⁷ *Там само.* С. 72–74.

розького, написаному, вочевидь, у листопаді-грудні, король закликав його готуватися до боротьби з «поганством», проти «ворога Христа С.».²⁸ Відгукуючись на його клопотання, єрусалимський патріарх Феофан 17 січня 1621 р. звернувся з грамотою до козацтва, переконуючи його відгукнутися на поклик Сигизмунда III, «бо кгвалтъ отчизне вашей отъ головного хрестиянского неприятеля, которого ярма неволи турецкое есть великое...»²⁹.

Аналіз листування представників Війська Запорозького з королем і сановниками та його інструкцій посольствам у 1621 – початку 1622 рр. промовисто засвідчує бачення ними проведеної Хотинської кампанії винятково як боротьби з «ворогами Хреста Святого» чи «силами поганськими»³⁰. Недарма у формуванні у тогочасному польському суспільстві сакрального культу Хотина важливу роль зіграло уявлення про здобуту перемогу, як таку, що «врятувала християнський світ» від жахливої війни й «турецької неволі». У цьому відношенні звертають увагу на себе брєве, видані Папою Григорієм XV 1621 і 1623 рр., у відповідь на прохання Сигизмунда III і польського єпископату увіковічнити величну перемогу поляків під Хотином. На її честь ними запроваджувалося відзначення у Речі Посполитій кожного року дня 10 жовтня як свята найсвятішої панни Марії й усіх польських святих патронів³¹.

Друга заувага торкається з'ясування характеру політики польського уряду щодо Порти. Відомо, що в середині 90-х рр. XV ст. король Ян I Ольбрахт вперше зробив спробу встановити контроль Польщі над Молдовою, але у підсумку зазнав невдачі³². Однак через 100 років до цієї ідеї повернувся

²⁸ *Документи українського козацтва XVI – першої половини XVII ст.*: універсали, листування, угоди, присяги / Упор. В. Брехуненко (відп. секр.) та ін. Київ, 2016. С. 200–201.

²⁹ *Там само*. С. 201.

³⁰ *Там само*. С. 203–218.

³¹ *Torój E.* Op. cit. S. 12, 18.

³² *Kołodziejczyk D.* Op. cit. S. 48; *Podhorodecki L., Raszba N.* Op. cit. S. 5–6.

канцлер Речі Посполитої Я. Замоїській, котрий домігся, як зазначалося вище, не тільки її реалізації, але і встановлення контролю над Валахією (з 1526 р. Валахія, а з 1538 р. Молдова уже перебували у складі Порти). У перші десятиріччя XVII ст. Сигизмунд III все більше потрапляв у залежність від політичних інтересів австрійського двору, інтриг князів Придунайських держав та магнатських угруповань у середині країни. Зовнішня політика набувала проавстрійського (чому сприяли родинні зв'язки з Габсбургами, адже обидві дружини належали до їхнього роду) й антиосманського спрямування (особливо після 1613 р.). Вельми очевидними стають й експансіоністські устремління щодо Придунайських князівств³³.

Саме тому королю, канцлеру та великому гетьману С. Жулкевському (з 1618 р.) й частині сановників імпонувала порада молдавського єпископа Любенецького, висловлена 1617 р. у «меморіалі» Сигизмунду III, зайняти всі Придунайські країни, вигнати татар, осілих між Дунаєм і чорноморським узбережжям, і розташувати залоги у місцевих замках. А в Молдові і Валахії звести на трон, пов'язаних родинними зв'язками з польськими магнатами, господарів, у Семиградді – володарем вчинити королевича Владислава, котрому мали підлягати обидва господарі. В силу чого мало «постати «королівство Дакія» («regnum Daciae»)»³⁴. Подібну пропозицію «підсовував» у наступному році варшавському двору й Г. Бетлен – талановитий угорський політик, полководець й інтриган. Намагаючись втягнути у збройний конфлікт з Портою Річ Посполиту, він у листі до С. Жулкевського переконував того, що після завершення війни з Персією султан напевне розпочне війну проти неї. А відтак радив завчасно зайняти Молдову й Валахію, а згодом Білгород і Тягинь, аби міста не стали захистком для татар. Десь у жовтні канцлер прийняв від князя посольство, зміст перемовин з яким «майстерно приховував» у своїй кореспонденції. Як вияснив

³³ Skorupa D. Op. cit. S. 166–192; Suwara F. Op. cit. S. 8–14; Śledziński K. Op. cit. S. 86–96.

³⁴ Suwara F. Op. cit. S. 16–17.

Ф. Сувара, йшлося про спільні з Семиграддям дії у боротьбі проти Туреччини. І, на думку дослідника, великий гетьман уважно віднісся до цих пропозицій і почав схилитися до плану «зачіпного виступу проти Турції»³⁵. Імпонувала йому й ідея одного з організаторів рицарського ордену «Ліга християнської міліції» графа Кароля Гонзага де Невера щодо організації в Європі «хрестового походу» проти «невірних» – мусульманської Османської імперії, яку підтримали Папа Римський, німецький імператор й монархи провідних західних держав. У листопаді 1618 р. де Невер прибув до Кракова й ознайомив сенаторів зі своїм планом, частина яких (біскуп М. Шишковський, маршалок коронний Вольський і краківський воєвода М. Зебжидовський) його підтримали. У листі до короля вони прохали «зайнятися справою Ліги»³⁶.

Отже, упродовж 1617–1618 рр. серед частини польської політичної еліти, включаючи Сигизмунда III та С. Жулкевського, починає зринати замисел доцільності завдання превентивного удару по противнику. Дякуючи воєнному досвіду і таланту полководця, великий гетьман трансформував його у план «засерпеї (у перекладі з польської мови – наступальної; використовувана в українській історіографії калька з цього слова ‘зачіпної’³⁷, як на наш погляд, є не зовсім точною, бо в українській мові ‘зачіпний’ означає пристрій для зчеплення, зачіплювання чого-небудь, а ‘зачіпка’ у переносному розумінні – докори, звинувачення, суперечка, привід до дій тощо) війни з Туреччиною», який запропонував сейму (21 січня – 5 березня 1619 р.). Передбачав: утворення сильної армії (30 тис. гусар, 15 тис. аркебузирів, 15 тис. козаків (різновиду польської середньої і легкої кінноти) та 40 (45) тис. піхотинців – всього 100 (105) тис. жовнірів) та її вторгнення до Порти. Не без сприяння володарів Молдови, Валахії та Семиграддя окупувати (осциrowac) її терени до Дунаю, а за допо-

³⁵ *Ibidem*. S. 26–27.

³⁶ *Сас П.* Назв. праця. С. 7; *Suwara F.* Op. cit. S. 27–28.

³⁷ Наприклад, див.: *Грушевський М.* Назв. праця. С. 440; *Сас П.* Назв. праця. С. 16, 26, 29–30 та ін.

могою запорозьких козаків на чайках оволодіти Тягинем, Білгородом і Кілією. Пропонував прийняти ухвалу й про скликання посполитого рушення та звернутися по підмогу до Папи, «головніших володарів християнських» і якомога міцніше укріпити Кам'янець³⁸.

Хоча сейм відхилив його й ухвалив продовжити перемовини з султаном про збереження миру³⁹, угруповання короля–канцлера продовжувало провокувати Порту на конфлікт (пригадаймо акцію лісовчиків у листопаді цього ж року) й готувати напад на неї. Так, Сигизмунд III у березні й липні 1620 р. в універсалах до котрогось із духовних сенаторів повідомляв про загрозу наростання небезпеки з її боку, бо султан готує війну «проти держави нашої», а відтак необхідно скликати сейм⁴⁰. Таким чином у свідомість шляхетської спільноти насаджувалося переконання про невідкладне вторгнення турок і татар. Уже 16 травня король видав універсали до польської і литовської шляхти, закликаючи до оборони від них⁴¹, хоча обидва: і король, і великий гетьман знали, що його не буде. Сам же С. Жулкевській у листі до краківського каштеляна Я. Острозького визнавав, що «війна турецька в цілому не загрожує (виділено нами – В. С.), хоча вслід за королем усіх застерігав перед нападом оттоманської сили (виділено нами – В. С.)»⁴². Поділяємо міркування Д. Скорупи, що ця інформація спрямовувалася для внутрішнього вжитку, аби «виправдати в очах шляхти власну акцію в Молдавії...»⁴³.

У листі до короля від 30 червня С. Жулкевській підтвердив, що підтримує «наступальну війну у порозумінні з християнськими володарями і перським королем»⁴⁴. Вельми доречним

³⁸ *Жерела...* Т. VIII. С. 207–208; *Сас П.* Назв. праця. С. 19; *Suvara F.* Op. cit. S. 27–28.

³⁹ *Suvara F.* Op. cit. S. 31.

⁴⁰ *Жерела...* Т. VIII. С. 212–214.

⁴¹ *Suvara F.* Op. cit. S. 53.

⁴² *Podhorodecki L., Raszba N.* Op. cit. S. 25.

⁴³ *Skorupa D.* Op. cit. S. 233.

⁴⁴ *Tretiak J.* Op. cit. S. 34.

вважаємо твердження П. Саса, що «остаточно упевнившись, що Османська імперія 1620 р. насправді не готова до війни з Польщею, Сигізмунд III та його близьке оточення розцінили це, як зручний привід для здійснення акцій, спрямованих на те, щоб, з одного боку, підважити геополітичні позиції Османської імперії у Наддунайських князівствах, а з іншого – політично утвердитися у цьому регіоні Речі Посполитій». Тому вже «15 липня 1620 р. так званий малий сенат схвалив інтервенцію польського війська у Молдовію (пізніше її зобразили як оборонну акцію)»⁴⁵. Наступ розпочався на початку вересня. Турецький уряд, як уже зазначалося, не був готовим до його відбиття. У розпорядженні головнокомандуючого Іскендер-паші налічувалося бл. 1 тис. вояків⁴⁶. Що правда, до середини вересня вона зросла, за одними даними, до 10-13 тис. осіб, за іншими – 19 тис. осіб⁴⁷.

Так ось, у зв'язку з чим і постає питання: а в чому все-таки полягала агресивність політики Порти стосовно Речі Посполитої (до вересня 1620 р.)? Це вона готувала армію для вторгнення і напала на Польщу чи навпаки? Відповідь очевидна! Якщо в когось існують сумніви – то це теж до ладу. Адже можуть стати стимулом для поглибленого аналізу джерел й наукових досліджень, витворених істориками – фахівцями вивчення історії польсько-турецької війни, як це вчинив автор цієї статті.

Третя заувага торкається вияснення проблеми значимості Цецорської кампанії поляків – це окремішня локальна подія не причетна до «Хотинської війни» чи подія, яка започаткувала її? Спробуємо відповісти на поставлені запитання. Для цього слід деталізувати масштаби операції та її цілі. По-перше, вона планувалася як широкомасштабна операція із залученням до неї Молдови (її господар К. Граціані обіцяв приєднатися з 15 тис. вояків), Валахії і навіть Семиграддя, а

⁴⁵ Сас П. Назв. праця. С. 17.

⁴⁶ *Collectanea z dziejopisów tureckich. Rzeczy do historii polskiej służących...* Warszawa, 1824. Т. 1. S. 131–132.

⁴⁷ *Śledziński K.* Op. cit. S. 156.

згодом – володарів потужних західних держав і Папи Римського. Як на переконання головнокомандуючого, саме «така наступальна війна» й була «єдиним порятунком Речі Посполитої від турецької небезпеки. Війна ж оборонна, яка б велася на власній землі та ще на додаток посполитим рушенням, рівнозначна, на думку гетьмана, загибелі Польщі» (лист до короля від 25.VIII.1620 р.)⁴⁸. Характерно, що перебуваючи у таборі на Цецорському полі, 15–17 вересня звертався з листами до валаського господаря і Бетлена Габора, запрошуючи їх приєднатися до нього. Мало цього робив спроби «нейтралізувати» кримського хана, щоб той «не втручався до війни короля з султаном»⁴⁹.

По-друге, мета кампанії полягала в тому, аби взяти під контроль територію Придунайських князівств включно до Дунаю, перетворивши її в оборонний рубіж; обернути його у військово-політичний плацдарм для подальшого ведення війни з турками і, можливо, перешкодити намірам султана усунути від влади К. Граціані й надати допомогу Г. Бетлену у боротьбі з Австрією. І, мабуть, найголовніше, враховуючи невідповідність Порти до війни, раптовим нападом на її володіння продемонструвати власну потугу і спонукати до укладення вигідного для Речі Посполитої миру⁵⁰. На переконання Ф. Сікори, С. Жулкевській «Сподівався, що турки, бачачи, що Польща всерйоз проводить війну, легше схилиться до миру, тим паче «як чути в Константинополі під володарюванням молодого імператора коштів не має» писав гетьман (6.IX.1620 р.)»⁵¹. У випадку відмови Порти від укладення угоди радив королю вдатися до реалізації проекту С. Баторія з тією різницею, що тепер у його розпорядженні багато козаків, а відтак можна переправлятися і через Дунай (лист від

⁴⁸ *Жерела...* Т. VIII. С. 207; *Сас П.* Назв. праця. С. 17; *Suvara F.* Op. cit. S. 66–67.

⁴⁹ *Suvara F.* Op. cit. S. 70–71; *Śledziński K.* Op. cit. S. 157.

⁵⁰ *Сас П.* Назв. праця. С. 17; *Podhorodecki L., Raszba N.* Op. cit. S. 24–29; *Suvara F.* Op. cit. S. 66–69.

⁵¹ *Suvara F.* Op. cit. S. 66.

25.VIII.1620 р.). У свою чергу Сигизмунд III у листі від 17 вересня підштовхував гетьмана до негайного знищення підрозділів Іскендер-паші, допоки до нього ще не приєдналися татари. Це посприятиме і тому, що волохи «бачачи ‘щасливі успіхи, легше б з нашим військом, ярмо поганське з себе скинувши (виділено нами – В. С.), об’єдналися’»⁵².

Таким чином не бачимо підстав погодитися з думкою П. Саса розглядати Цецорську кампанію «... локальним, причому, завершеним, воєнним конфліктом (виділено нами – В. С.), який через загальну мобілізаційну неготовність Османської імперії не міг перерости у масштабне вторгнення армії Османа II на землі Речі Посполитої. Те, що Цецорська битва була не початком Хотинської війни, а лише її каталізатором, підтверджує політичний резонанс, який вона мала у Стамбулі та Варшаві. Звістка про завершення цієї битви хоч і була сприйнята у них абсолютно протилежно в емоційному плані, однак політично підштовхнула обидві столиці до дзеркальних дій, а саме – прийняття рішення про підготовку до війни»⁵³. Чому? По-перше, як уже відзначали, розмах запланованої «наступальної» війни явно виходив за межі локальної операції. Адже йшлося не про повернення/зміщення котрогось із господарів з трону, впровадження залогов до Хотина чи якусь іншу провокативну акцію регіонального масштабу на зразок 1612, 1615–1616 рр., а про істотно інше – воєнні дії проти Порти. І те, що дана воєнна операція уже на початковому етапі повністю провалилася, аж ніяк не може слугувати підставою її локальності. По-друге, на підставі яких аргументів, сформованих на основі аналізу джерельного матеріалу, можна стверджувати, що Цецора – це «локальний, завершений, воєнний конфлікт (виділено нами – В. С.)», який не став «початком Хотинської війни, а лише її каталізатором (виділено нами – В. С.)». Адже саме вона, а не якась інша подія, докорінним чином змінила в цілому миролюбивий курс Османської імперії XVI – першого двадця-

⁵² *Ibidem*. S. 66–67, 69–70.

⁵³ Сас П. Назв. праця. С. 163.

тирїччя XVII ст. стосовно Речі Посполитої. Як слушно зауважував відомий польський історик, фахівець з історії польсько-турецьких відносин Д. Колодзейчик, «... турки не мали жодних політичних, стратегічних ні господарських підстав для нанесення удару по Речі Посполитій»⁵⁴. А після нападу поляків цілком зрозумілими були як реакції султана й частини турецької еліти розпочати підготовку армії для завдання контрудару по Речі Посполитій, так і останньої – ладнати військо до його відбиття. Це невід’ємні складові подальшого розгортання подій після агресії Польщі. А відтак виділяємо у польсько-турецькій війні 3 етапи: 1-й – початковий – 2-3 вересня – 6 жовтня характеризується вторгненням польської армії у межі Порти та її розгромом біля Цецори; 2-й – 7 жовтня 1620 – 2 вересня 1621 рр. – підготовка Портою й Річчю Посполитою армій до вирішальної битви та їх зосередження у районі Хотина; 3-й період охоплює 2 вересня – 9 жовтня – час Хотинської битви й укладення мирного договору. В силу чого вважаємо, що поширена в історіографії назва польсько-турецької війни Хотинською війною у науковому вимірі вбачається не зовсім коректною.

Отже, маємо підстави зробити висновок, що польсько-турецьку війну 1620–1621 рр. розпочала Річ Посполита Цецорською кампанією на початку вересня 1620 р., яка й ознаменувала її початковий етап.

⁵⁴ *Kołodziejczyk D. Op. cit. S. 48.*